

УДК 37.014:070](477)

МЕДІАКРИТИКА В СИСТЕМІ ЖУРНАЛІСТСЬКОЇ ОСВІТИ УКРАЇНИ: ЛЬВІВ – КИЇВ – ТРАНЗИТ

Борис Потятиник

*Львівський національний університет імені Івана Франка,
вул. Генерала Чупринки, 49, 79044, Львів, Україна
e-mail: borys.potyatynik@gmail.com*

У статті з'ясовано місце і значення медіакритики в системі журналістської освіти в Україні у порівнянні із закордонним досвідом.

Ключові слова: медіакритика, журналістська освіта.

Тема журналістської конференції у Львівському національному університеті імені Івана Франка у жовтні 2017 р. спонукає поставити перед собою відверте запитання: що інноваційного внесли ми в журналістську освіту і що з цього прижилося в навчальних планах і програмах поза Львовом? Кожен по-своєму відповідатиме на це питання. Одним з напрямів, з нашого погляду, можна вважати медіакритику як навчальний предмет. Отож, аналіз місця та значення медіакритики в системі української журналістської освіти власне й становитиме зміст і мету запропонованої статті.

Не підлягає сумніву, що прадавня, зародкова критика медій існує так довго, як і самі медії. Заглиблюючись в історію до часів першої комунікаційної революції – винайдення письма, згадаємо, до прикладу, що завзятим критиком письма був Сократ. Причому настільки послідовним, що не залишив нам жодного власноруч написаного речення. Проте заледве чи ми би мали змогу про це довідатись, якби не існування писемної культури, у цьому випадку – знаменитого трактату Платона «Федр», де автор власне й переказує аргументи Сократа проти письма. Втім, про історію медіакритики піде мова іншим разом. У цій статті йтиметься про викладання медіакритики в Україні.

Навчальні предмети з медіакритики не могли б існувати без відповідних досліджень, результати яких було викладено в науковій, а згодом у навчальній літературі. Отож, перед тим, як перейти до розгляду місця медіакритики в навчальних планах, є сенс коротко оглянути власне наукове тло згаданого предмета. Наприкінці ХХ – початку ХХІ століття вийшло дві книги, які мали у своєму заголовку цифру 100: «Вбиваючи гінця: 100 років медіа-критики» [12] та «Наша невільна преса: 100 років радикальної медіа-критики» [17]. Як бачимо, йдеться про сто років означеної дисципліни. Серед найвідоміших медіакритиків того часу – Уолтер Ліпман, який, зокрема, вкрай критично поставився до занадто оптимістичного чи навіть легковажного, з його погляду, висвітлення газетою The New York Times подій більшовицької революції в Росії 1917 р.

Якщо Ліпман аналізував публікації опінієтворчої якісної газети, то відомий письменник Ептон Сінклер, навпаки, паралельно взявся за критику «жовтої преси» з конгломерату Вільяма Герста.

Звісно, окремі взірці критичного опису медій неважко знайти у XIX, XVIII і навіть XVII ст. (наприклад, «Ареопагітика» Джона Мільтона, 1644 р.), проте саме на початку XX століття в США подибуємо те, що можна віднести до систематичної медіакритики з використанням значного емпіричного матеріалу, відповідних прикладів та концептуального аналізу.

Щодо інших праць книжкового формату, то ще з 1972 року регулярно перевидається книга Джона Бергера «Способи бачення», у якій йдеться про те, що будь-який імідж наче має вбудований в собі спосіб його бачення (фотографія, малюнок, відео і т.д.) [9].

Серед сучасних видань засадничого характеру варто відзначити «Критичні медіастудії: вступ» професора і завідувача кафедри комунікативістики Техаського технічного університету Брасна Отта (Brian L. Ott) [18].

Більш спеціалізованим і, отже, глибшим підходом характеризується «Риторична критика» – збірник за редакцією Джима Куперса (Jim A. Kuipers), де, окрім іншого, представлено ідеографічну критику та феміністичний аналіз [19].

Окремої уваги західних медіакритиків заслужила сфера нових медій. Книгу на цю тему – «Медіакритика в інформаційну епоху» – у 2016 р. опублікував директор і професор школи радіо, телебачення та кінематографії Центрального Мічиганського Університету (Central Michigan University) Пітер Орлік [16].

Помітна тенденція до висвітлення проблематики еротики та сексу в медіа. Марі-Луї Галіцієн (Mary-Lou Galician) з Аризонського університету (США) пише про відображення любові і сексу в широкому мас-медійному спектрі – від розважальних матеріалів до новин. Книгу за її авторством «Секс, любов та романтичні взаємини в медіа: аналіз та критика нереалістичного відображення та його впливу» було опубліковано 2002 р. [10]. 2017 р. у видавництві університету Індіани (США) вийшла праця Голіса Гріфіна «Почуваючись нормально: сексуальність і медіакритика в цифрову епоху» [11].

Якщо йдеться про український ринок наукової літератури, то увагу читачів привернула медіакритична праця «Сексуалізація медій», видана 2015 р. «Гуманітарним центром» у Харкові. Втім, це праця не українського автора. Йдеться про переклад американської дослідниці Дебри Мерскін (Debra Merskin) [5].

У Дніпрі (тодішньому Дніпропетровську, на кафедрі реклами та зв'язків з громадськістю факультету систем і засобів масової комунікації Дніпропетровського національного університету імені Олеся Гончара) Сулім А. А. виконала та успішно захистила в 2015 р. першу в Україні дисертацію медіакритичного спрямування на здобуття наукового ступеня кандидата наук із соціальних комунікацій «Медіакритика в Україні: функції, тематика, проблематика».

Що стосується засадничих праць у програмах з медіакритики в українських вишах, то в переліках рекомендованої літератури для студентів рекомендують книгу російського автора А. Короченського «П'ята влада: Феномен медіакритики в контексті інформаційного медіаринку» [4] та навчально-методичний посібник Н.М.Фенько «Медіа-критика» [8]. Дуже добре, що згадана авторка, бодай і коротко, але заторкнула питання історії медіакритики, згадуючи Івана Франка, Ролана Барта та деяких

інших авторів, розглянула основні характеристики, функції і жанри медіакритики. На загал посібник справляє враження першого успішного наближення авторки до медіакритичної галузі.

Особливої уваги, з нашого погляду, заслуговує навчально-методичний комплекс «Медіакритика», який у 2009 р. підготувала кандидат філологічних наук, доцент Інституту журналістики Київського національного університету імені Тараса Шевченка Валентина Михайлюта. Авторка вважає, що предмет «Медіакритика» формує в студентів «навички критичного осмислення різного роду матеріалів у ЗМІ, об'єктивного їх оцінювання, дає уявлення про нову, специфічну сферу медіадіяльності, яка в останні роки набуває все більшої популярності». В.П.Михайлюта доречно зауважує, що медіакритика «є дієвою формою впливу на ЗМІ та журналістів в умовах демократії» та вдало формує вимоги до знань та вмінь слухачів згаданого курсу, які за підсумками навчання повинні знати:

- історію зародження та розвитку медіакритики як особливої сфери журналістики в Україні і за кордоном;
- різні форми та жанри творів вітчизняної медійної критики;
- функції медіакритики, їх співвідношення з базовими функціями журналістики. Сформовано також вимоги до медіакритичних вмінь:
- здійснювати моніторинг засобів масової комунікації;
- вміти оцінювати й аналізувати журналістські матеріали й інші матеріали медійного змісту;
- володіти навичками медіакритичного аналізу і вміти писати різні за жанрами медіакритичні матеріали [6].

Ще одним джерелом, яке рекомендують в численних програмах з медіакритики, зокрема і вже згадані вище В. Михайлюта та Н. Фенько, є наша монографія «Медіа: Ключі до розуміння», яка вийшла у видавництві ПАІС у 2004 р. І хоч вона позначена серією «Медіакритика», все ж можливість її використання у навчальному курсі є, на нашу думку, дещо обмеженою, передусім через відсутність типової підручничкової структури.

З іншого боку, поява згаданої книжки відбулася на фоні практичної медіакритики, яка почала перед тим розвиватися у Києві та Львові. 2001 року Наталя Лигачова заснувала сайт «Телекритика» (задовго до відкриття сайту ця знана журналістка вела однойменну рубрику в газеті «День»), 2003 року у Львові, завдяки зусиллям інституту екології масової інформації Національного університету імені Івана Франка, запущено медіакритичний ресурс mediakrytyka.info. За матеріалами цього ресурсу щороку з різною періодичністю видається часопис «Медіакритика» (усього з 2003 р. вийшло у світ 23 випуски).

Сайт mediakrytyka.info та згадана монографія спонукали до запуску у 2005 р. на факультеті журналістики ЛНУ ім. І.Франка навчальної дисципліни «Медіакритика», спочатку як спеціалізованого курсу за вибором, а з 2007 р. як нормативної дисципліни для всіх студентів третього курсу.

Заледве чи можна подальшу хронологію поширення «Медіакритики» в українських вишах пов'язувати зі Львовом. Адже сама ідея курсу могла прийти із закордонних університетів, де подібні предмети читаються щонайпізніше з 80-их рр. ХХ ст. Проте визначальним, з нашого погляду, було запровадження «Медіакритики» в Інституті журналістики Київського національного університету ім. Т. Шевченка,

де в 2009 р. було опубліковано вищезгадану програму цієї дисципліни. Зіграв свою роль властивий для нас централізм, орієнтація на столичні виші. Як би там не було, але навчальні курси з медіакритики після 2009 року швидко ширяться численними факультетами та відділеннями журналістики українських вишів.

Окрім вже згаданого Інституту журналістики, предмет під такою назвою є у Національному авіаційному університеті, Київському університеті імені Бориса Грінченка, Українському гуманітарному університеті, Відкритому міжнародному університеті розвитку людини «Україна», Національному університеті «Острозька академія», на факультеті філології та журналістики Східноєвропейського університету в Луцьку, в Донецькому національному університеті імені Василя Стуса, Українському Католицькому університеті у Львові, Ужгороді, Запоріжжі, Чернівцях, Сумах, Кропивницькому, Херсоні, Бердянську, Вінниці, Житомирі, Маріуполі, Рівному, Одесі та деяких інших містах.

У 2016 р. «Медіакритику» почали читати на кафедрі журналістики Прикарпатського національного університету ім. В. Стефаника та на кафедрі журналістики Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Загалом, за нашими підрахунками, цей предмет читається щонайменше у 24 українських вишах.

Як міг би виглядати оптимальний курс з медіакритики? У більшості актуальних програм є вступна частина: поняттєве окреслення цієї галузі журналістики, її функції і завдання. Вступна частина передбачає з'ясування понять «медіа» та «медіакритика». Тут доречна аналогія з літературною критикою, кінокритикою. Кіно і книга, зокрема художня книга, теж належать до медіа в широкому розумінні. Проте вони вже мають «свої» різновиди критики. Отож, методом виключення до об'єкта уваги медіакритики відносимо передусім продукти журналістської творчості (новинна журналістика, документалістика, публіцистика, ток-шоу, інформаційно-аналітичні програми у відео- чи аудіо форматах).

Як пишуть про економіку, політику, культуру чи спорт, так само уваги вимагає медійний сектор, який упродовж останніх трьох століть демонструє експоненційне зростання. Навіть попри те, що з ринку зникають деякі друковані часописи. Проте до друкованої періодики додалися радіо, телебачення, інтернет-сайти та соціальні мережі. Тобто сама медіасфера невпинно розширюється. Тому й очевидно є тенденція до стрімкого збільшення кількості матеріалів «медіа про медіа».

Кількість людей, які публікують свої тексти, фото, аудіо- та відеозаписи, сягнула мільярдів осіб. Первинні уявлення про медіа, як дзеркало реальності, давно застаріли. Маємо надзвичайно складну і динамічну систему, яка розвивається за своїми, великою мірою автономними законами. Цілком природно, що цій сфері присвячується дедалі більше уваги.

Власне поняття «медіакритика», як уже згадувалось вище, прийшло до нас з англійського Media Criticism. Втім, якщо пересічний студент у пошуках дефініції «медіакритика» звично загляне у «Вікіпедію», то, наприклад, англійська версія цього найпопулярнішого серед молоді довідкового ресурсу скерує читача на статтю «медіа студії» (Media Studies) – широке поняття на позначення дисципліни й галузі досліджень, пов'язаних із контентом, історією та впливом медій, особливо мас-медій. Наголошується також на інтердисциплінарності медіа студій, які охоче вдаються

до комунікативістики, риторики, психології, соціології та інших гуманітарно-соціальних наук.

Наталя Фенько у своєму посібнику «медіакритикою» називає галузь сучасної журналістики, що «здійснює критичне пізнання і оцінку соціально значущих, актуальних культурно-творчих, професійно-етичних, правових, економічних і технологічних аспектів інформаційного виробництва в ЗМІ з акцентом на творчий бік створення медійного змісту» [8, 12].

Виникає кілька запитань до запропонованого визначення. Передусім варто би поцікавитися, чому авторка підкреслює «творчий бік створення медійного тексту»? Адже перед тим вона сама веде мову про технології та медіаекономіку. А питання цензури і свободи преси? Або ж збалансованості і різнобічності точок зору та журналістської етики? Словом, заледве чи випадає робити окремий акцент на творчих аспектах, хоча вони, безперечно, є доволі важливими і навіть пріоритетними.

Далі варто звернути увагу на зведення медіакритики лише до «критичного пізнання (...) соціально значущих (...) аспектів інформаційного виробництва» [8, 12]. А як же численні рецензії та огляди розважальних ток-шоу й іншого інфотейнменту, який важко означити поняттям «соціально значущий»?

Більш вдалим, на нашу думку, можна вважати визначення Отара Довженка, медіапрактика і дослідника зі Львова: «Медіакритика (медійна критика, критика засобів масової комунікації) – це сегмент журналістики, що аналізує та оцінює медійний продукт. Її предметом може бути і форма, і зміст медійного продукту, а також тенденції та обставини його виробництва, їхнє значення, вплив на суспільство, взаємодія з ним тощо». Дослідник також зауважує, що «жанрові й тематичні межі медіакритики розмиті: вона межує з критикою різного роду мистецтва, політичною та соціальною публіцистикою, есеїстикою, навіть художньою літературою [3].

По-іншому окреслюють медіакритику західні вчені, як от Девіс Фольгер: «Медіакритика – набір методів, які дозволяють збагнути суть медіадіяльності, включно з її можливостями, впливами, сприйняттям, упередженнями та ідеологічними фреймами» [13].

Частково погоджуючись з таким визначенням, все ж зауважимо, що медіакритика – це не тільки «набір методів», але також сама медіадіяльність, принаймні частина цієї медіаактивності, яка спрямована на інші медіа, що загалом можна означити словами «медіа про медіа».

Цікавим є питання співвідношення соціальних мереж і мас-медіа. З одного боку, більшість комунікаційних актів у соціальній мережі, як от Facebook, стосуються невеликих груп людей, а з іншого, деякі «вірусні» пости цих самих людей можуть здобувати мільйони читачів. Вже не кажучи, про медійних особистостей, які мають десятки мільйони читачів (фоловерів, фанів, френдів).

Спираючись на таке розширене уявлення про мас-медіа, ми могли би погодитися з визначенням, і Ю. Голоднікової: «медіакритика – галузь гуманітарного знання, що вивчає буття, культуру, еволюцію мас-медіа в площині людської взаємодії і людську взаємодію в контексті реальності, яку відбивають мас-медіа. Медіакритика виникає на межі таких наук, як соціологія, філософія, соціальна психологія, теорія масової комунікації, теорія журналістики, і стає міждисциплінарним комплексом теоретико-методологічних гіпотез, що претендують на різнобічне розуміння медій» [2, 5].

Підсумовуючи, можна було б запропонувати найпростіше визначення: медіакритика – журналістська діяльність, спрямована на опис, моніторинг, аналіз та оцінку медіа.

Причому медіа можна розшифровувати як збірне поняття, яке в цьому випадку включає медіапродукти, медіапроцеси та медіасуб'єкти. Під медіасуб'єктами розуміємо журналістів, медіаменеджерів чи редакції в цілому.

Далі надходить черга методології медіакритики. Тут українським викладачам є чому повчитися в закордонних колег.

Аналізуючи пересічний силабус з предмету *media criticism* з Університету Нью-Йорка (NYU Steinhardt's), бачимо, що на початку автор, провівши межу між академічним та популярними напрями медіакритики, пропонує методи аналізу:

- семіотичний,
- ідеологічний, зокрема марксистський,
- дискурс-аналіз,
- психоаналітичний аналіз,
- феміністичний аналіз,
- постколоніальний аналіз [14].

Подібні методологічні підходи зауважуємо і в книзі Пітера Орлика «Електронна медіакритика: прикладні аспекти». Окрім вищезгаданих різновидів аналізу, П. Орлик окремі параграфи присвячує медіакритиці, спрямованій на автора (*Originator Criticism*), на власне медіапродукт (*Message Criticism*), на галузь, як от телебачення, пресу, радіо, інтернет (*Medium Criticism*) і врешті на аудиторію (*Receiver Criticism*). Відмітною рисою згаданої книги є розділ, присвячений історії медіакритики в галузі електронних медій [15], проте цього питання, як уже мовилось, торкнемося в наступній публікації.

Нарешті в третьому програмному блоці доцільно, з нашого погляду, подати проблемно-тематичні вузли, так би мовити, «за що критикують медіа». Упродовж багатьох років львівські студенти журналістики слухають у цьому блоці лекцію про стереотипи в медіях, що збігається з поглядом Валентини Михайлюти: у вищезгаданому навчально-методичному комплексі знаходимо лекцію і практичне заняття, присвячене цій темі, тим паче, що у 2009 р. в Україні вийшло ґрунтовне монографічне дослідження на цю тему М. В. Бутиріної [1]. Наталя Фенько в «Проблематиці медіакритичних досліджень» пише про розважальність сучасних ЗМК та окремо торкається проблеми замовних матеріалів у журналістиці [8].

У доповнення до цих тем, львівські студенти журналістики слухають лекції, у яких піднімаються питання експлуатації насильницьких та еротичних мотивів у ЗМК, містифікації і фальсифікації, цензури і свободи або ж – ширше – контролю масовокомунікаційних потоків.

Висновки. Загалом констатуємо динамічний розвиток медіакритики як навчальної дисципліни в Україні, починаючи з 2005 р. у Львові, згодом у Києві, що вплинуло на запровадження відповідного предмета до навчальних планів більш ніж двадцяти українських вишів. Такий масштаб викладання означеної дисципліни ставить перед науковою спільнотою завдання підготувати повноцінний україномовний підручник з медіакритики.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Бутиріна М.В. Стереотипи масової свідомості: особливості формування та функціонування у медіасередовищі: монографія. – Дніпропетровськ: «Слово», 2009. – 368 с.
2. Голоднікова Ю.А Парадокси української медіакритики // Медіакритика. – 2009. – №16. – С. 5.
3. Довженко О. Медіакритика в Україні: недоросла й недооцінена // Медіакритика. – 2010. – №18. – С. 8–16.
4. Короченский А.П. «Пятая власть?» Феномен медіакритики в контексте інформаційного ринку: монограф. – Ростов: Международный ин-т журналистики и филологии, 2002. – 272 с.
5. Мерскін Д. Сексуалізація медіа. Как и почему мы это делаем / пер. с англ. – Х.: изд-во «Гуманитарный центр», 2015. – 380 с.
6. Михайлюта В.П. Медіакритика. Навчально-методичний комплекс. – К.: Київський національний університет ім. Т.Г. Шевченка, Інститут журналістики, 2009. – 70 с.
7. Михайлюта В.П. Медіакритика як навчальний предмет в контексті історичних та теоретичних журналістських дисциплін. Методика викладання історико-журналістських дисциплін і професійні потреби. Матеріали секційного засідання кафедри історії журналістики Міжнародної наукової конференції «Журналістика 2008: українське журналістикознавство, освіта, термінологія і стандарти». – К., 2008. – С. 42–44.
8. Фенько Н.М. Медіакритика: навчально-методичний посібник. – Кіровоград: РВВ КДПУ ім. В. Винниченка, 2012. – 103 с.
9. Berger John. Ways of Seeing: Based on the BBC Television Series. 1st Edition – Penguin Books, 1972. 158 p.
10. Galician, Mary-Lou. Sex, Love, and Romance in the Mass Media: Analysis and Criticism of Unrealistic Portrayals and Their Influence. Routledge, 2004. 256 p.
11. Griffin F. Hollis. Feeling Normal: Sexuality and Media Criticism in the Digital Age. Indiana University Press, 2017. 190 p.
12. Goldstein, Tom (ed). Killing the Messenger: 100 Years of Media Criticism. Columbia University Press, 1991. 272 p.
13. Foulger, Davis. An Introduction to Media Criticism. Retrieved. 01.03.2017. URL: <http://evolutionarymedia.com/cgi-bin/wiki.cgi?IntroductionToMediaCriticism>
14. Introduction to Media. NYU Steinhardt's (2017). URL: http://steinhardt.nyu.edu/scm-Admin/uploads/005/597/E59.0014_media_criticism.pdf
15. Orlik Peter, Electronic Media Criticism: Applied Perspectives: 2nd ed. Lawrence Erlbaum Associates. 2000. 405 p.
16. Orlik, Peter, Media Criticism in a Digital Age: Professional And Consumer Considerations 1st Edition. Routledge, NY, 2016. 405 p.
17. Our Unfree Press: 100 Years of Radical Media Criticism, by Robert W. McChesney (Ed.), Ben Scott (Ed.). The New Press, 2004. 400 p.
18. Ott, Brian. Critical Media Studies: An Introduction: 2nd Edition. Wiley and Sons, 2014. 396 p.
19. Rhetorical Criticism: Perspectives in Action (Communication, Media, and Politics), by Jim A. Kuypers (Ed., Contributor) : 2nd Edition. Lexington Books, 2009. 380 p.

MEDIA CRITICISM IN UKRAINE'S SYSTEM OF JOURNALISM EDUCATION: LVIV – KYIV – TRANSIT

Borys Potyatynyk

*Ivan Franko National University of Lviv,
49 Generala Chupryny St. 79044, Lviv, Ukraine
e-mail: borys.potyatynyk@gmail.com*

The article attempts to identify the place and significance of media criticism in the context of journalism education in Ukraine. There is no question that criticism of the media has been around for nearly as long as the media themselves. As regards present-day curriculum courses in media criticism, they would be non-existent now without respective research, the results of which were first presented in scholarly and later on in educational materials. The author thus gives a brief overview of the theoretical background of the discipline in question before going on to discuss the place of media criticism in university curricula. He specifically touches on two books that contain number 100 in their title: *Killing the Messenger: 100 Years of Media Criticism* (1991) and *Our Unfree Press: 100 Years of Radical Media Criticism* (2004). As is evident from these titles, we are dealing with a field that has a fairly rich and long history.

The author points out that media criticism has been making steady progress in Ukraine as a university discipline since 2005, having been first launched in Lviv, then in Kyiv, which soon after led to the introduction of the respective courses into the curricula of over twenty Ukrainian universities. The growing scope of the discipline in question puts the onus on the academic community to develop a proper Ukrainian-language textbook in media criticism.

Key words: media criticism, journalism education.